

JOURNAL OF POLITICAL ADMINISTRATIVE AND LOCAL STUDIES

October 2019, Vol:2, Issue:2 Ekim 2019, Cilt:2, Sayı:2

ISSN: 2636-803X

journal homepage: www.jpajournal.org

AHMET RIZA BEY'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA “BATI ALGISI”

AHMET RIZA BEY'S “PERCEPTION OF THE WEST”

Burak BEŞCAN

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi EABD Yüksek Lisans Öğrencisi, brkbscn@hotmail.com

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Anahtar Kelimeler

Ahmet Rıza, Batı Medeniyeti,
Batı Algısı, Pozitivizm,
Modernite

19. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya gelen Ahmet Rıza, eğitim hayatına İstanbul'da başlamış daha sonra Paris'te devam etmiştir. Yurt dışında bulunduğu sırada Auguste Comte tarafından ortaya konulan pozitivizm felsefi akımından etkilenmiştir. Comte'un pozitivizmini onun öğrencisi P. Latiffe'den öğrenen Ahmet Rıza, Osmanlı toplumunu sosyolojik olarak bu felsefi görüşe göre dönüştürmeyi amaçlayan bir fikir adamı olarak dikkat çekmektedir. 19. yüzyıl Osmanlı düşünsel yapısında tartışılan konuların en önemlilerinden birinin Batılılaşma meselesi olduğu söylenebilir. Dönemin aydınları bu konu üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Devletinin son dönemine damga vurmuş, İttihat ve Terakki'nin bir dönem liderliğini üstlenen Ahmet Rıza'nın, Batı'yı algılama biçimi, modernite anlayışı, onun gözünden Batı'nın Doğu toplumlarına bakışı ve Batı'nın gerçek emelleri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada düzen ve ilerleme vurgusu yapan Ahmet Rıza Bey'in, Batı'ya karşı mesafeli durduğunu, Batı'nın Haçlı Seferleriyle bilimsel ilerlemenin önünde engel oluşturduğunu ve Batı'nın kendi çıkarı için rahatlıkla diğer toplumları sömürdüğü sonucuna varılabilir. Çalışmada tarihsel analiz yöntemi kullanılmış, Ahmet Rıza Bey'in düşünce dünyasını yansıtan birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

ARTICLE INFO

ABSTRACT

<p>Article History:</p> <p>Received 18 Oct 2019</p> <p>Accepted 31 Oct 2019</p>	<p><i>Born in the second half of the 19th century, Ahmet Rıza started his education in Istanbul and continued in Paris. While abroad, he was impressed by the movement of positivism which was put forward by Auguste Comte was influenced by the philosophical movement. Having learned Comte's positivism from his student P. Latiffe, Ahmet Rıza draws attention as an intellectual who aims to transform Ottoman society sociologically according to this philosophical view. The most important of the issues discussed in the 19th century Ottoman Empire is undoubtedly the question of Westernization. The intellectuals of the time on this subject In this study. It is aimed to clarify the perception of the West, understanding of the modernity, view of the West on East societies and the real ambitions of the West from Ahmet Rıza's eyes who was the leader of the committee of the union and progress and made his mark in the last period of Ottoman Empire. In this study, it can be concluded that Ahmet Rıza Bey, who emphasized order and progress, stands distant to the West, poses an obstacle to scientific progress with the West's Crusades and easily exploits other societies for his own benefit. In the study, historical analysis method was used and primary and secondary sources reflecting Ahmet Rıza Bey's thinking world were used.</i></p>
<p><i>Keywords</i></p> <p>Ahmet Rıza, Western Civilization, Western Perception, Positivism, Modernity</p>	

DOI: <https://doi.org/10.37460/j.2636-7823/2019.2.2.04>

GİRİŞ

Osmanlı Devleti için 18. Yüzyıl, Batı'ya karşı askeri ve ekonomik olarak üstünlüğünü kaybetmeye başladığı bir dönem olarak görülebilir. Bu yüzyılda yaşanan toprak kayıplarıyla birlikte Osmanlı Devleti masada da kaybeden taraf olmuştur. Devletin kötü gidişatını durdurmak isteyen Osmanlı devlet adamları kötü gidişatın sebeplerini kendi içinde çözmeye çalıştıkları söylenebilir. 19. Yüzyıldan itibaren ise Osmanlı, Batı'daki gelişmeleri yakından takip etmiş, bunları ülkesine aktarmaya çalışmıştır.

19. yüzyıldan itibaren Batı'daki gelişmeleri takip etmek ve gerilemeyi durdurmak amacıyla Osmanlı Devleti Batı'ya öğrenci göndermiştir. Ahmet Rıza Bey'de yurt içindeki eğitim hayatından sonra Paris'te eğitim hayatına devam etmiştir. Burada kaldığı yıllar içinde akıllı ve bilimi ön plana alan pozitivizm felsefi akımından ve öğreticisi Auguste Comte'un fikirlerinden etkilenmiştir. Ahmet Rıza ülkesine döndükten sonra Comte'un, Fransız İhtilalinden sonra "düzen ve ilerleme" fikrini siyasi ve toplumsal olarak istikrarsızlık yaşayan Osmanlı toplumuna benimsetmek istemiştir. Comte'un ve pozitivizmin İslam'a bakışının olumlu olması, İslam'ın terakkiye mani olmaması da Ahmet Rıza'yı etkileyen önemli bir etmendir (Kabakçı,2014:32).

Çalışmanın birinci bölümünde Jön Türklerin önemli düşünce adamı Ahmet Rıza Bey'in hayatı ve düşünsel kaynakları incelenmiş, ikinci bölümünde ise Batı'ya dair görüş ve düşünceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu araştırma, Ahmet Rıza Bey'in fikirlerinin etkin olduğu (1876-1920) arasındaki yılları kapsamaktadır. Bir yanda devletin bekasının nasıl sağlanacağı tartışıldığı, diğer yandan Batılılaşma çalışmalarının yaşandığı bu dönemde Ahmet Rıza Bey'in Batı'yı algılama biçimi nasıldır, Batı'nın Doğu toplumları üzerindeki politikası nedir ve Batı'dan ne tür yenilikler alınmalı soruları çalışmamızın problemini oluşturmaktadır. Batı'nın gerçek yüzü Ahmet Rıza Bey özelinde ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca onun Batı'ya dair düşünceleri incelenmiştir. Modernleşme çalışmalarının hız kazandığı bir yüzyılda onun Batı'ya dair görüşleri Türk düşünce hayatı açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmayı ele alırken, Ahmet Rıza Bey'in Latince 'ye çevrilmiş eseri "*Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası*" adlı eserinden faydalanılmıştır. Çalışmamızın yönteminde "ne idi" sorusuna cevap aranmaya çalışıldığı için tarihsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle, Ahmet Rıza Bey'in kendi yazılarından ve konuyla ilgili yazılan diğer kitap ve makalelerden yararlanılmıştır. Bu çalışma Ahmet Rıza Bey'in pozitivism ve Batı'ya dair görüşlerinin incelendiği tanımlayıcı nitelikte bir çalışmadır.

1. Ahmet Rıza Bey'in Hayatı

"Hiçbir yumruk altında ezilmeyen adam" olarak nitelenen Ahmet Rıza Bey, 19. yüzyılda Osmanlı Devletinde yaşamış, ileri bir kültüre ve derin bir felsefi birikime sahip bir kişilik olarak tanımlanmaktadır (Malkoç,2007a:126). Ahmet Rıza Bey, modernleşme çabalarının hız kazandığı bu dönemde bürokrasiden gelen bir ailenin çocuğu olarak, toplumsal ve siyasal konularda fikirler üretmiş, toplumun ilerlemesi için çalışmalar yapmıştır.

1.1.Ailesi ve Eğitim Hayatı

Ahmet Rıza Bey 1858 yılında İstanbul'da Boğaziçi'nde Vaniköyü'nde doğmuştur. Babası rivayetlere göre İngiliz hayranlığından veya İngilizce bilmesinden dolayı İngiliz lakaplı Ali Beydir (Mardin,1992:174). Sina Akşin'e göre ise bu lakap Kırım Savaşı'nda İcadiye Kasrına geçerken İngiliz askerleriyle görüşmesinden gelmektedir. Ali Bey Osmanlı bürokrasisinde önemli kademelere gelmiş bir devlet bürokratıdır. Hariciye memuru olduğu için yabancı dil bilmektedir. Ali Bey Berlin ve Viyana elçiliklerinde çalıştıktan sonra Teşrifat Nazırı olmuş, 1876 Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra ise Ayan Azalığına getirilmiştir. 1877 yılında meclis kapatılınca Konya'ya sürgüne gönderilmiştir (Akşin,1987:31). Rıza Bey'in dedesi ise III.Selim'in sır kâtibi Kemankeş Mustafa Efendidir. Ahmet Rıza Bey'in babasının ve dedesinin

meslekleri göz önünde bulundurulduğunda yönetici sınıfına mensup bir aileden geldiği görülebilir (Lewis,1996:195).

Ahmet Rıza Bey'in annesi ise Müslüman fakat Avusturyalı bir kadın olan Naile Hanımdır. İleriki yıllarda pozitivizme ilgi duymasının sebebinin annesi olduğu söylenebilir. Rıza Bey annesinin etkisiyle Batılı ve liberal bir eğitim alarak Fransızcaya da hâkim olmuştur. Dış görünüş olarak tipik Türk tipinden farklıdır. Uzun boylu, zayıf, düzgünce kesilmiş sakalı ve sert karakteristik özelliği Avrupa'da dikkat çekmiştir (Ramsaur,2004:41). Küçük yaşlardan itibaren edebiyatla ilgilenmiştir. Rıza Bey çocukluğuna bakarak onun batılı bir muhitte ve batılılaşma düşüncesi ağır basan bir sülaleden geldiği görülür. İlerleyen yıllardaki görüşleri de bu yönde olmuştur (Malkoç,2007a:96).

Annesinden küçük yaşlardan itibaren batılı bir eğitim alan Ahmet Rıza Beylerbeyi Rüşdiyesini bitirmiştir. Dönemin memur yetiştirme işlevi olan Mahrec-i Aklam'a ardından da dönemin popüler okulu Galatasaray Sultanisi'ne gitmiştir. Galatasaray Sultanisini bitirdikten sonra ise devlette önemli bürokrat yetiştirmiş Bab-ı Ali Tercüme Odasında göreve başlamıştır. Öğrenciliği sırasında Anadolu'ya yaptığı bir gezi sırasında çiftçinin sefalet durumunu tarımın geri kalmışlığına bağlamıştır. Ülkede tarımın geri kalmışlığına ve çiftçilerin sefalet durumuna son verme çabası içinde olduğundan ziraatla ilgilenmiştir. Bu alanda eğitim almak için babasının maddi anlamdaki desteğiyle özel öğrenci olarak 1884 yılında Paris'e gönderilir (Fındıkoğlu,1962:6).

Ahmet Rıza üç yıllık Paris'teki eğitim hayatının ardından babasının vefatı üzerine İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a döndüğünden geçimini sürdürmek için ziraat alanında çiftliklerde çalışmak için iş aramış fakat bulamamıştır. Zor durumda kalan Rıza Bey istemeyerek Ziraat Nazırı Arap Hakkı Paşa'ya iş aradığını arz etmiş, fakat oradan da kendisine olumsuz olarak dönülmüştür. Fransa'da bin bir zorlukla Grignon Ziraat Mektebini bitiren Ahmet Rıza ülkesinde kendi uzmanlık alanında yapacak bir iş bulamamıştır (Rıza,1988:9).

Ahmet Rıza Bey köylünün geri kalmışlığının nedenini Türk köylüsünün modern tarım tekniklerini bilmemesine bağlamıştır. Kendi uzmanlık alanında iş bulamayan Ahmet Rıza Bey, köylüyü eğitmek için Maarif Nezaretine müracaat etmiş, 2400 kuruş maaşla Bursa Lisesinde kimya dersi vermiştir. Nazır Münif Paşa sekiz ay sonra Rıza Bey'den memnun kalarak onu Bursa Maarif Müdürü yapmıştır. Bir buçuk yıl bu görevi ifa eden Rıza Bey devlet işlerini yakından takip etmiştir. Ahmet Rıza Bey, Avrupa'daki gelişmeleri takip etmek amacıyla İstanbul'a gelerek nazır Münif Paşadan Paris'e gitmek için izin istemiş, Paşa izin vermemiştir.

İzin alamayan Ahmet Rıza Bey bir süre sonra okul müdürlüğü görevinden ayrılmıştır. (Rıza,1988:10).

Ahmet Rıza Bey'in Abdülhamit'e yazdığı layihalarda eğitimin önemini dile getirmiştir. Öncelikle milletlerin ilerleme ve geri kalma nedenlerini incelemiştir. Bu karşılaştırmalardan sonra ülkedeki cehaletten kurtulmak için eğitimden ve pozitif bilimlerden başka çare olmayacaktır. Padişaha sık sık eğitim konusunda da telkinlerde bulunmuştur. Rıza Bey'e göre halkın istekleri Cumhuriyet veya grev hakları değildir. Halk, haklarını çiğnetmemeyi ve varlıklarını devlet memurlarının keyfiyetine bırakılmamasını istemektedir. Böyle bir ortam ise anayasal meşrutiyetin getirilmesiyle olabilecektir. Bu yönetim sistemi ise ilkokuldan üniversiteye kadar uygulanacak güçlü bir eğitim sisteminin varlığıyla olacaktır (Ülken,1999:394).

1.2.Paris Yılları

Ahmet Rıza Bey memurluk görevinden istifa ettikten sonra 1889 yılında Paris'e gitmiştir. Bu gidişle ilgili iki rivayet mevcuttur. Malkoç'a göre, Rıza Bey saraydan izin alamayacağını düşündüğü için ailesine bile haber vermeden gizlice Marsilya'ya giden 'Pake' vapuruyla kaçmıştır (Malkoç,2007b:112). Şerif Mardin'e göre, Fransız İhtilali'nin yüzüncü yılı münasebetiyle açılan bir sergiye görevli olarak tayinini istemiş bir görev icabı Fransa'ya girmiştir. Paris'e gelince de buradaki modern düşünceleri daha rahat tanımak için görevinden istifa etmiştir. Ahmet Rıza Bey'in bu seferki Fransa macerası öğrencilik hayatı kadar kısa sürmeyecek, On dokuz yıl gibi uzun bir süre yurda dönüş yapmayacaktır. Bu süre zarfında sonraki hayatında karakterinde etkisi olacak olan siyasi ve toplumsal görüşleri şekillenecektir (Mardin,1992:174).

Ahmet Rıza Bey Fransa'da Sanayi Sergisini gezdikten sonra Paris'te gazete ve kitap çıkarmak için gerekli olan malzeme ve belgeleri hazırlamaya başlamıştır. Geçimini sağlamak için eski dostu M. Kirkaf vasıtasıyla Fransız adliyesinde tercüme faaliyeti yapmıştır. Amacı kendini geliştirmek ve ülkesine faydalı olmak için bir şeyler yazmaktır. Paris'te günleri gündüz kütüphanede akşamları ise konferanslarda geçiyordu. Burada yaptığı çalışmalarla ülkesindeki eksikleri tespit edip onları tasarılar halinde İstanbul'daki yönetime göndermeye karar vermiştir. Birinci tasarısını yazdıktan sonra onu padişaha göndermiştir. Bu tasarı padişahın dikkatini çekmiş fakat hiçbir yerde yayınlamaması emredilmiştir. Rıza Bey'e bu layiha için iki bin lira mükâfat gönderilmiş ancak bu parayı almamıştır. Rıza Bey birkaç ay ara ile bu layihaları İstanbul'a göndermiş fakat yanıt alamamıştır, yanıt alamayan Rıza Bey bu tasarıları bastırmaya başlamıştır. Bu tasarılar Ahmet Rıza Bey'i İstanbul'da tanıtmıştır. Padişah durumun ciddiyetini

anlayınca Münir Paşayı, Rıza Beyle anlaşması için Fransa'ya göndermiştir. Münir Paşa, Rıza Bey'e yayınları durdurması için bir miktar para teklif etmesine rağmen Rıza Bey bu parayı kabul etmemiştir. Para kabul etmediği için mal varlığına el koyulmuş, Paris mahkemelerinde aleyhinde dava açılmıştır. Tüm engellemelere rağmen Ahmet Rıza Bey, Kanun-i Esasinin yürürlüğe girmesi için Abdülhamit'e baskı yapmaya devam etmiştir. (Rıza,1988:10-11-15).

Ahmet Rıza Bey yurt dışında anayasal düzen isteği için Abdülhamit muhalefetini sürdürürken Yıldız Sarayı da boş durmayıp Ahmet Rızayı yolundan döndürmenin gayretinde olmuştur. Para ile bunu başaramayacağını anlayan saray, annesi Naile Hanıma mektuplar yazdırtmıştır. Bunun yanında yönetim Ahmet Rızanın diğer Jön Türklerle arasını açmaya çalışmış bu düşünce ile kendisine oluşturulan muhalefeti kırmak istemiştir (Malkoç,2007b:113).

Ahmet Rıza Bey, Türk düşünce hayatına hem düşünsel hem de siyasal olarak etki bırakmıştır 1908- 1918 yılları arasındaki siyasi faaliyetleri fikri bir harekete müsaade etmeyecek şekilde kararlı olmuştur. Ahmet Rıza Bey zaman zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderliğini yapmış ve muhalif harekete yön vermiştir. Sırasıyla İttihat ve Terakki Merkez-i Umumî azalığı, Müşavirliği, İstanbul Mebusluğu, Meclis-i Meb'usan Reisliği, Meclis-i Ayân âzalığı yapmıştır Birinci Dünya Savaşından sonra bir Avrupa seyahatinde bulunmuştur. Avrupa'da tekrar sosyolojik ve bilimsel çalışmalar yapmıştır. Daha sonra yurda dönen Ahmet Rıza, 1930 yılında 71 yaşında vefat etmiştir (Fındıkoğlu,1962:7).

2. Düşünsel Kaynakları ve Etkilendiği Fikirler

Ahmet Rıza Bey, bazı eserlerinde aydınlanmacı düşünürlerden Locke, Montesquieu, Voltaire, Helvetius, Gustave Le Bone, Ernest Renan ve Herbert Spencer gibi 17. ve 18. yüzyıldaki Batılı düşünürlerden etkilendiğini belirtmiştir. Ancak Ahmet Rıza'nın fikirlerinin teorik çerçevesini oluşturan düşünce akımının *pozitivizm* olduğu söylenebilir (Özden,2009:120).

Modernleşme sürecini tetikleyen ve yönünü belirleyen temel unsurun İmparatorluğun çöküşünün engellenmesi olduğu söylenebilir. Bu çerçevede reformist aydınlar İmparatorluğun sorunlarına çözümler aramışlar, Batı'da oluşan düşünce akımları ithal edip kendi koşullarına tatbik etmeye çalışmışlardır. Ahmet Rıza Bey'de, 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan düzen ve ilerleme ilkesini benimseyen pozitivizmin Osmanlı'nın sorunlarına reçete olabileceğini savunmuştur.

2.1.Yeni Osmanlıların Etkisi

Ahmet Rıza Bey'in düşünce dünyasının şekillenmesinde etkili olan alanları görmek için yurt içindeki 1860 ile 1890 arasındaki gelişmelere bakmakta yarar vardır. 1839 yılında ilan edilen

Tanzimat Fermanı ile yeni bir sürece girilmiş, padişah da bu fermana uyacağına söz vermiştir. Bu süreçte yönetim de saraydan Babıali'ye kaymıştır. Nazırlıklar kurulmuş, eski kurumların yerine yeni batılı tarzda kurumlar açılmıştır. Devlet kademelerinde padişahın baskısının azaldığı yeni bir bürokrat sınıf doğmuştur. Bu bürokrat sınıf iyi derecede yabancı dil bilen, mesleki hüner beceri hususunda daha öncekilerle karşılaştırılmayacak derecede fark yaratan kişilerden oluşmuştur. Merkezi yönetim güçlenmiş, padişahın da birtakım yetkileri de kısıtlanmıştır. Mustafa Reşit Paşa ve onun yetiştirdiği Ali ve Fuad paşalar devletin yönetim şeklinin *oligarşi* olmasını istemişlerdir. Bunun anlamı ise padişahın sembolik yetkileri olacak ve bürokratik küçük bir grup devleti yönetecektir (Aslan ve Yılmaz 2017:291).

1839 yılında başlayan Tanzimat devri, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve askeri yapısının bozulmasıyla gündemden güne zayıflamıştır. Padişah Abdülaziz, memurları dilediği gibi sürgüne göndermeye başlamış, bunun yanında büyük memuriyetler rüşvet ile satılmaya başlamış, liyakatten uzaklaşmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken Tanzimat aydınları, padişahı ve keyfi bürokrasiyi eleştirmeye başlamışlardır. Avrupai tarzda da eğitim alan ve kendilerine Genç Osmanlılar diyen bu aydınlar içinde; Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Ağâh Efendi ve Şinasi gibi isimler bulunmuştur. Burada sayılan aydın kuşak Osmanlı Devleti'nin anayasal sisteme geçmesinde başrol oynamıştır. Daha Sonra II. Abdülhamit anayasayı kaldırmış, tek başına devleti yönetmek istemiştir. İşte ilk defa meşruti yönetim sistemini gündeme getiren ve bunu yürürlüğe koymada başarılı olan Genç Osmanlılar, Ahmet Rıza Bey'in yurt içinde etkilendiği kişilerdir. Özellikle, Ahmet Rıza Bey'in Paris'e gitmeden önceki döneminde bir yol açıcı ve yol gösterici olarak Şinasi'nin etkisi büyüktür. Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre: dönemin aydınlarının düşünsel kaynakları, Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkâr gazeteleri olmuştur. Padişahın, Şinasi'nin çıkardığı Tasvir-i Efkâr gazetesinin ilk nüshası için yaveri aracılığıyla para göndermesi üzerine Şinasi, "*Benim o kadar para ile görülebilecek işim yoktur*" diyerek reddetmiştir (Sönmez 2012:63).

Yeni Osmanlılar grubunun üyeleri geleneksel eğitim sistemi içinde yetişmiş ancak Batı'yı kendi imkânlarıyla öğrenmiş, yine kendi imkânlarıyla devlet kademelerinde yer bulmuş yetenekli kişilerdir. Bu grup eğitimin standartlaştırılmaması üzerine belli bir fikir üzerine kümeleşen bir kuşak oluşturamamıştır. Ahmet Rıza Bey, kendinden önce gelen bu grup içinde herhangi bir kuşağa bağlı değildir. Yurt dışında muhalif harekete başladığında ise kendinden daha genç olan kişilerle çalışmak zorunda kalmıştır. Kendilerine Jön Türk diyen bu gençlerin, Tanzimat adamlarından daha radikal kararlar aldığı söylenebilir. Kimi zaman Ahmet Rıza Bey'in bu radikal gençlerle uzlaşmadığı da bilinmektedir.

19. yüzyıl Osmanlı aydını özellikle eğitim ve görev nedeniyle sık sık seyahat etmiştir. Özellikle Batı'ya yapılan bu seyahatlerde dış dünyayı tanıma fırsatı bulmuştur. Bu süreçte aydınlar gözleme ve deneye dayalı bilgilenme sürecini benimsemiştir. Bu da sezgisel yöntemden algısal yönetime geçişi ifade eder. Aydınların birçoğu on dokuzuncu yüz yılda Batı dünyasında gelişen felsefi yöntemlerden Fransız Pozitivizmi benimsediği iddia edilebilir (Barış,2011:52). Modernleşme serüveninin de en büyük halkası pozitivizm olduğu söylenebilir. Jön Türklerin önemli isimleri de Comte'un pozitivizmini benimsemiş olabilir. Bu sayede pozitivizm II. Abdülhamit'e karşı yeniden anayasal düzeni tesis etmek isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmî ideolojisi haline geldiği söylenebilir.

Ahmet Rıza Bey, Yeni Osmanlıların İslam'ın batı medeniyeti ile çelişmediği tezine yeni bir boyut taşımıştır. Rıza bey, İslam'ın kurumlarını batıdaki kurumlarla uzlaştırma niyetindedir. Bu sayede İslam'ın batılılaşmaya engel olmayacağını savunmuştur. Şinasi ve Namık Kemal'in terakki ve medeniyet kavramlarının yanında hür bir toplum yaratmak onun fikir dünyasında en çok önemsendiği konulardan biri olarak görünmektedir.

2.2.Comte ve Pozitivizmin Etkisi

Yurt içinde Namık Kemal'in, dönemin gençlerine aşıladığı vatan ve hürriyet kavramlarından sonra öğrencilik hayatı için Paris'e giden Rıza Bey'in burada düşünce hayatı şekillenmeye başlamıştır. Eserlerinde Montesquieu, Locke, Voltaire gibi aydınlanmacı Batı düşünürlerinden etkilenmiştir. Fransız İhtilalinde gelişme gösteren akılcılığa karşı tekrardan dine ve geleneğe dayalı tepkiler çıkmıştı. Pozitivizm ise bu çalkantılı dönemde ortaya çıkmış, bilimin üstünlüğünü savunmuştur. Pozitivizmin kelime manası deney yoluyla gözlemlenen olgulardır (Ballıkaya,2016:88). Pozitivizm metafiziği reddederek tekrardan bilimin üstünlüğünü savunmuştur. Daha da ileri giderek toplumsal olayları da bilimle açıklanacağını savunmuştur (Akşin,1987:31). Yeterince kanlı devrimler geçiren Fransa'da pozitivizm toplumsal ilerlemenin ihtilaller ile değil, düzen ve ilerleme ile olması gerektiğini savunmuştur. Bu düşünce ise Osmanlı gibi çok uluslu doğu toplumlarının parçalanmasını önlemek için bir reçete olmuştur (Malkoç,2007a:132). Comte, doğu toplumlarını pozitivizme daha uygun görmüştür. Bunun nedeni doğuda devrim, kaos ve ihtilal olmamasıdır. Bu sayede doğu toplumlarında "pozitivizm ve nizam" düşüncesi gelişebileceğini düşündüğü söylenebilir.

Pozitivizmin Osmanlıya girişi doğrudan olmayıp yurt dışına giden öğrencilerin, yabancı okulların faaliyetlerinin ve Avrupa'dan gelen uzmanların sayesinde dolaylı olarak girmiştir. Ahmet Rıza Bey'in kendisinden önceki kuşakta olan Şinasi ve Mithat Paşa pozitivist eserlerden ve filozoflardan etkilenmişlerdir. Genç Osmanlılardan biraz geriye gidersek de pozitivist

düşüncelerden etkilenen Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa'yı görebiliriz. Dönemin ünlü Pozitivistlerinden Laffite, Mithat Paşa'yı Mustafa Reşit Paşanın selefi olarak görmektedir. Auguste Comte ve pozitivist düşünürlerin amaçları öncelikle devlet kademelerinde önemli bürokratları etkileyerek pozitivist Osmanlı sınırları içine yayılmasını sağlamak olmuştur. Yeni Osmanlılar, pozitivist evrensel bir din gibi gösterilerek İslam'ın yerini alması için çalışmışlardır. Reşit Paşa ve Genç Osmanlılardan sonra ise pozitivist Osmanlıya girmesini sağlayan Ahmet Rıza Bey sayesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Cemiyetin başkanı Ahmet Rıza, cemiyetin adını Comte'un vecizesi olan Nizam ve Terakki olmasını isteyecek kadar Comte'un fikirlerinin tesiri altında kalmıştır. Fakat Cemiyetin diğer üyeleri bu adı kabul etmedikleri için nizam yerine "ittihat" kelimesini kullanmışlar ve cemiyetin adı İttihat ve Terakki olarak kabul edilmiştir. Auguste Comte'un talebesi ve ünlü pozitivist Laffite'i kendisinin üstadı olarak gören Ahmet Rıza, "Revue Occidentale" adındaki pozitivist dergide Türkiye'deki pozitivistlerin temsilcisi olarak görülmüştür. Rıza Bey kendisinin çıkarmış olduğu Fransızca Meşveret gazetesinde Comte'un icat ettiği pozitivist takvimi dahi kullanmıştır. Ahmet Rıza, Abdülhamit'e yazdığı layihalarda Pozitivizmi dile getirmiş, padişaha şu sözlerle telkinde bulunmuştur." *Hükümeti idare etmek kumar oyunu gibi zarın talihine bırakılmaz. Hakikatin halleri istihareye yatmakla bilinemez. Cemiyet tabii kanunlara bağlı birleşik vücuttur.*" (Korlaelçi,2009:214-217).

1789 Fransız İhtilalinden sonra Fransa'da toplumsal kargaşa ve belirsizlik hali oluşmuştur. Ayrıca devrimden sonra toplumda manevi ve ahlaki çöküş de meydana gelmiştir. Comte oluşan kargaşa ortamının ancak ahlaki yöntemlerle düzelebileceğini düşünmüştür. Pozitif bilimlerin öncülüğünde kargaşa ortamına son verilip, düzenin sağlanacağına inanmıştır. İhtilalciliği reddedip, ilerlemenin düzen içinde olabileceğini savunan pozitivism, on dokuzuncu yüzyılda bunalımda olan Osmanlı toplumunun ve devletinin yapısı düşünüldüğünde Ahmet Rıza Bey için çekici geldiği söylenebilir (Özden,2009:121).

Fransa'da 1870'li yıllar birçok fikir hareketliğine sahne olmuştur. Fransız İhtilali üzerinden yüz yıla yakın süre sonra yeni bir toplum doğduğu bilinmektedir. Yeni toplum orta çağdaki gibi *din* eksenli değildir. Yeni toplum, bilimsel paradigmalara dayanır. Din adamlarının düşüncesine dayanan dogmalardan deney ve gözleme dayanan verilere geçilmiştir. Yeni düzende din adamlarının yerini bilim adamları almıştır.

Comte'un pozitivism anlayışı yeni bir din anlayışı da getirmiştir. Pozitivizm dinin varlığını zaruri olarak görür. Bunun nedeni; dinin toplumda gelenekleri ve adaleti sağlamasıdır. Din toplumsal otoriteyi ve düzeni sağlayan en önemli araçtır. Dinin gerekli olduğuna inanan

pozitivizmin yeni din algısı; düzen ve ilerlemedir (Korlaelçi,1986:33). Kısacası Comte pozitivizmi din kalıbına sokmuştur. Bunu da "İnsanlık Dini" olarak tanımlayarak tüm dünyaya yaymak istemiştir. İlk olarak 1848 devriminden sonra *Société positiviste* (pozitivist cemiyetini) kurmuştur. Cemiyetin amaçlarından biri rasyonel siyaset bilimini kurmaktır (Kabakçı,2014:30). Comte "İnsanlık Dininin" yayılmasının Doğu toplumlarında daha kolay olacağını düşünür. Özellikle Doğu toplumlarındaki *nizam* fikri bunu apaçık ortaya koymuştur. Doğu toplumlarında, Batı toplumlarına nazaran kaos ve anarşik düzen daha azdır. Ayrıca yönetici elitler doğu toplumlarında toplumsal hareketliliği daha kolay yönlendirebilmektedir. Doğudaki *nizam* düşüncesiyle doğu halkları kurtuluşa ereceklerdir. Ayrıca Müslümanlık, Katolikliğe göre pozitivizme ve akla daha uygundur. Comte bu düşüncelere binaen Tanzimat dönemi sadrazamı olan Mustafa Reşit Paşa'ya mektup göndermiştir. (Kabakçı,2014:33).

Ahmet Rıza Bey, Comte felsefesinin Saint Simon'a dayanan kısımlarından etkilendiği bilinmektedir. Bu görüş tabiat kanunlarını anlamaya dayanmaktadır. Bu görüşe göre, "Tabiatın yardımı olmazsa hiçbir şey olamaz." Görüldüğü üzere Comte'un tabiat kanunlarını çözmeye çalışması Rıza Bey'i etkilediği söylenebilir. Rıza Bey'in, Osmanlı toplumunu dağınıklıktan kurtarma ve Osmanlı kurumlarını modernleşmeye daha duyarlı hale getirme düşünceleri Comte'culuğun bir unsurudur. Eğitim meselesinde ise Comte'un "Ordre et Progres" ilkesini temel almıştır. Pozitivist materyalist dünya görüşüne göre, insanların içinde bulunduğu koşullar ilerlemenin hangi yönde olacağını belirlemektedir. Osmanlının 1890larda bulunduğu koşullar tarım ve sanayide kendisini geliştirmek olduğundan insanlar bu çerçevede eğitilmesi gerekir "Ordre" (düzen -statik denge) ilkesi toplumun gelişmesi için *düzen* halini aldıktan sonra olacaktır. Eğer toplumda düzen olmazsa kaos olmaktadır (Mardin,1992:182).

Ahmet Rıza Bey'in gençlik yıllarında Rus Ordusu'nun Yeşilköy'e kadar ilerlemesi toplumda bir kargaşa yaratmıştır. Bu kaos ortamı da Rıza Bey'in *düzen* vurgusu yapmasına sebep olmuştur (Sönmez,2012:69). Sina Akşin'e göre; Ahmet Rıza Bey'e pozitivizmin çekici gelmesinin nedeni Hristiyanlıkla ilgisinin olmamasıdır. İkinci bir neden; Osmanlının nesnel kanunlara göre yönetilmeyip padişahın keyfine göre yönetilmesidir. Akılcı kanunlara dayanan pozitivizm, Rıza Bey'e çekici gelmiştir. Üçüncü bir neden ise; Rus ordusunun İstanbul yakınlarına kadar gelmesi üzerine devletin dağılacağı endişesidir. Dağılmayı engelleyecek gücü padişahta gördüğü için de ihtilalciliği reddeder (Akşin,1987:32).

Comte'un ölümünden sonra on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru üçüncü Cumhuriyet'e geçen Fransa'nın resmî ideolojisi *pozitivizm* olmuştur. Auguste Comte'un 1857 yılında ölümünden sonra ise pozitivist hareketi devam ettiren öğrencisi Pierre Laffitte'dir. Laffitte

pozitivist kurulunun da lideri olmuştur. Ahmet Rıza Bey, 1889 yılında Paris'e varışının ardından Auguste Comte'nin öğrencisi ve o sırada pozitivistlerin başında olan Pierre Laffitte'in derslerine katılmıştır (Sönmez,2012: 69). Ahmet Rıza, Pierre Laffitte tarafından derinden etkilenmiştir. Ahmet Rıza Bey, Laffitte için: "*Zaten pozitivist çığırı benimsemiştim. M. Laffitte'in kıymetli yardımı sayesinde bilgi sahamı genişlettim*" ifadesini kullanmıştır. (Fındıkoğlu,1962:11). Laffitte, Rıza Bey'i Tanzimat bürokratlarından Mustafa Reşit Paşa'ya benzetir. Bunun sebebi ise Rıza Bey'in yetiştiği dönemde Tanzimat bürokratlarının halkın taleplerini göz ardı etmesini benimsemiş olmasıdır. Rıza Bey de Laffitte'i manevi babası olarak görmüştür (Dursun,2009:52). Onun iş bölümü vasıtasıyla *düzenli ilerlemeye* dayalı toplum anlayışından etkilenmiştir. Laffitte'nin İslam hakkındaki görüşleri de Ahmet Rıza Bey'i etkilemiştir. Laffitte, İslam'ın Katolikliğe nazaran ilerleme ve modernleşmeye daha yatkın bir din olduğunu düşünür. Hoşgörü anlayışı da İslam'da diğer dinlere göre daha fazla önem taşır. Avrupa'da Osmanlı ve İslam adına karalama yapılırken Laffitte ve pozitivist çevre İslam dinine saygı duymuştur (Kabakçı,2014:42).

Ahmet Rıza Bey'in, kadınların özgürlüğü hakkındaki düşünceleri pozitivismi benimsemesinden önce oluşmuştur. Pozitivismi benimsedikten sonra ise kadınların özgürlüğünü eğitim sorununa bağlamıştır. Rıza Bey'e göre kadın, iyi bir eğitim alarak İslam geleneği içinde yetişebilir. İslam kadının özgürlüğünü kısıtlamaz, aksine kadını özgürleştirir. Müslüman kadını, batılı kadından şu sözlerle üstün görür (Dursun:2009:54):

"Müslüman kadının sosyal hayatı, mal ve mülkü serbestçe idare etme hakkına sahip oluşu-ki bu hayat tarzı kayıtsız şartsız Hristiyan kadının sosyal hayatından üstündü- derebeyi eşlerinde olduğu kadar diğer kadınlara da hem cinsler gibi haklara sahip olabilmek için, onlara pek tabii olarak arzular uyandırıyordu."

Ahmet Rıza Bey, keyfi baskıcı istibdat rejimine karşı laik Osmanlılık ideali etrafından pozitivismi elverişli bulmaktadır. Kendisinin politikayla ilişkisini dahi pozitivism üzerinden kurmaktadır. Comte'un izinden giden pozitivistlerin çoğu istikrarlı bir devlet için otoriter yönetimi olmazsa olmaz görmektedirler. Comte, kendisinden önce Saint Simon'un benimsediği siyaseti yönlendiren kesimin, sanayiciler, tüccarlar ve işçilerden oluşan karma bir kesimin olması gerektiğini savunmaktadır. Comte daha da ileri giderek yönetimin bir grup seçkinin elinde olmasını da savunmaktadır. Devletin düzenini sarsacak bireysel teşebbüslere de karşı çıkmaktadır. Ahmet Rıza Bey'in demokrasi ve Cumhuriyete karşı çıkmasının altından da Comte ve Pozitivist öğretinin çıktığı anlaşılmaktadır (Dursun,2009:69).

Ahmet Rıza Bey özellikle annesinin desteği ile batılı bir eğitim almıştır. Kişilik olarak da batılılaşmaya ve modernleşmeye açık biri olarak değerlendirilebilir. Ahmet Rıza Bey devlete hizmet etme gayesi içindedir. Ancak bu gayesini bürokraside kalarak göstermemiştir. Paris'e giderek kendi birikimini rejime muhalefet ederek göstermiştir. Rejime muhalefet ederken de devletin kurtuluşunu düşünen biridir. Ahmet Rıza'nın pozitivistliğe yönelişinin gayesi de devlete hizmettir. Jön Türk hareketinin önemli aydınlarında da amaç aynıdır: İmparatorluğu çöküşten kurtarmak. Jön Türklerin önemli simalarından olan Prens Sabahaddin ve Ahmet Rıza devletin çöküşünü engellemek için Batıdan değişik ekoller benimsemişlerdir. Prens Sabahaddin kurtuluşu Science sociale (İlm-i İctima) da görürken Ahmet Rıza pozitivist felsefede görmüştür. Bu felsefeye göre her türlü düzensizliğe neden olacak toplumsal hareket yaşanmamalıdır. Ahmet Rıza Bey, Comte'un Ordre et Progres ilkesinin ikinci kelimesini Türkiye'de İttihat ile birleştirerek Türk siyasal hayatında 1908-1912 yılları arasına damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyetinin ideolojisini ve düşünce yapısını ortaya koymasını sağlamıştır.

3. Ahmet Rıza Bey'in Düşünce Dünyasında "Batı Algısı"

Osmanlı toplumunda Batılılaşma, Batı'da olduğu gibi, toplumun iç dinamiklerinin oluşturduğu sivil ve çevresel faktörlerin dışında oluşan bir süreç olmamıştır. Batılılaşma temelde, yönetici elit içerisindeki dar bir kadronun reform programlarına dayanmaktadır. Genelde Osmanlı reformcularının algılamalarına göre, toplumda Batılılaşma yönündeki değişim, ancak bu işlevi toplum adına yürütecek bir seçkinler ve bürokratlar kadrosunun çalışmaları sayesinde olabilecektir. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise artık batılılaşmadan kaçış olunamayacağı ispatlanmıştır.

Osmanlı'nın modernleşme sürecinin son yıllarında faaliyetlerini sürdüren Ahmet Rıza Bey, Batılılaşma anlayışı ile ilgili dikkat çekici değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun modernleşme ve batılılaşma anlayışının şekillenmesinde Fransız sosyolog Auguste Comte ve onun öğrencisi Pierre Lafitte'nin etkisi büyüktür. Ahmet Rıza Bey'in Batı medeniyeti anlayışını kavramak için onun pozitivistliği algılama biçimini göz önünde tutmak gerekmektedir. Batılılaşma anlayışında pozitivistliğin yanında da Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki durumuna da bakmak gerekmektedir. Osmanlı toplumunda 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerek eğitim amaçlı gerekse sürgün yöntemiyle yurt dışına çıkan aydınlar dünya meselelerine bakışında İslam'ın esaslarından ziyade Avrupa'nın aydınlanma ilkelerini ölçüt almaya başlamışlardır.

Ahmet Rıza'nın Batı ile ilgili görüşlerini "Batının Doğu Politikasının Ahlaken İflası" adlı eserinde görülebilir. Bu eserde 10. yüzyılda Doğu ile Batı arasındaki münasebetlere değinmiştir. Ahmet Rıza'ya göre; "Batı", daima diğer coğrafyaları sömürmek isteyen ve

haksızda olsa kazanmak isteyen bir ahlaksızdır. Kazanmak için daima maddi ve manevi değerleri kullanarak gücünü göstermiştir. Batı sömürü sayesinde geçimini sürdürmekte, Batı medeniyetinin sömürgecilikte temel hedefi ise zengin İslam bölgelerini sömürerek onları işgal etmek istemektedir. Batı kendi çıkarı için diğer unsurları görmezden gelip yalnızca kendi çıkarını düşünmektedir (Gün,2016:271).

Daha sonra Ahmet Rıza Bey, Batı'nın Doğu'ya düzenlediği Haçlı Seferlerinden bahsetmiştir. Haçlı Seferlerini soygun ve katliam olarak değerlendiği söylenebilir. Batılı asilzadeler Doğu'nun zenginliklerini duydukça kendilerini Doğu'da bir eyaletin kralı olarak hayal ederek Haçlı Seferlerine katılmışlardır. Bu amaçla Kudüs, Antakya, Şam, Urfa gibi görkemli doğu şehirleri haçlılar tarafından yağmalanmıştır. Haçlı Seferleri Ahmet Rıza'ya göre, İslam âlemi üzerinde şu anda da devam eden tahribata yol açmıştır. Ona göre haçlı seferleri dini duygularla oluşmamış, Batı medeniyetinin, Doğu medeniyetinden intikam alma savaşı olarak değerlendirmiştir. Müslümanların, İspanya'yı fethetmeleri üzerine batılılar haçlı seferleriyle karşı müdahalede bulunmuşlardır (Rıza,1988:99-103-107). Ahmet Rıza 'ya göre haçlı savaşları: *“Haçlı Seferleri bir savunma savaşıdır. Fakat özgürlükçü fikirlere karşı entelektüel köleliği ve Hristiyan Avrupa'nın korktuğu ve nefret ettiği özgürleştirici ilme karşı da cehaleti savunma savaşıdır.”* Ahmet Rıza Bey, Batının bu düşünce yapısının şu anda da devam ettiğini savunmaktadır. Ahmet Rıza'ya göre karanlık orta çağ Avrupa'sında Hristiyanlık; büyü, kutsal dogmalardan ve kilisenin akla uygun olmayan kurallarından ibarettir. Batı medeniyetinin bu şekilde düşünmesinin sebebi Ahmet Rıza'ya göre papalık kurumudur. Papalık sahte hayallerle insanları kışkırtıp onları doğuda yağma yapmak için heveslendirmiştir. İnsanların dini duygularını yönlendirip onları sömürü aracı olarak da kullanmıştır. Hristiyan Avrupa, Grek ve Roma medeniyetlerini kendi çıkarı için yağmaladığı gibi Haçlı Seferleriyle de İslam medeniyetini yıkma girişiminde bulunmaktadır. Orta çağda, ilim Müslümanların elinde olduğu için ilim düşmanı papalık onu yok etmek için Haçlı seferleri girişiminde bulunmuştur (Gün,2016:272).

Ahmet Rıza'ya göre, papalığın öncülüğündeki Haçlı Seferleri, Türklerin kuvvetli savaş gücü sayesinde ve Kudüs'ün Müslümanlar içinde kutsal olduğu için onu savunmada direnç göstermeleri sayesinde başarılı olmamıştır (Rıza,1988:117). Müslümanların ilmi ve askeri başarıları sayesinde İspanya fethedilmiş ve Endülüs Devleti kurulmuştur. Uzun yıllar Müslümanların idaresinde olan bugünkü İspanya, Papalık kurumunun da kışkırtmasıyla Endülüs'e de Haçlı Seferleri düzenlenmiş, Müslümanların bin bir çabayla oluşturdukları

Akdeniz medeniyetini yok etmişlerdir (Rıza,1988:126). Ahmet Rıza, bu gelişme üzerine Batı'nın barbarlığını şu cümlelerle ifade etmiştir: (Rıza,1988:131).

"Barışçı masum, çalışkan ve ileri derecede medeni bir halkı bu derece vahşetle yokeden, bütün Ortaçağın en parlak, en nefis şehirlerini yerle bir hale getiren, Batı'nın münevver zirvelerini aydınlatmaya başlamış ışık kaynaklarını, diğer Hıristiyanlık âlemini de aydınlatmasından ürkükleri için söndüren, bu dindar geçinen yobaz geçinen Engizisyon mensupları arasında, gözleri dönmüş katillere karşı nefret hissi duymayan, her türlü yan tutmadan uzak, tek bir hassas ve gerçek araştırmacı bulunabileceğini tasavvur edemiyorum."

Orta çağda Batı'nın düşünce yapısını belirleyen kurumlardan birinin kilise olduğu söylenebilir. Kilise liberal ve felsefi düşünce yapısının da düşmanı olmuştur. Kilisenin Müslüman dünyasına saldırma nedeni ise Doğu'daki medeniyetler yüzündendir (Malkoç,2007a:139). Kilisenin Batı'nın karanlık orta çağda ilme karşı düşmanlık duyduğunu savunan Ahmet Rıza'ya göre; on birinci yüzyıldan sonra bilimsel gelişmelerin Doğu'dan Batı'ya doğru kaydığını belirtmektedir. On birinci yüzyıldan itibaren doğuya yönelik Moğol baskıları, İslam'da ayrılıkçı fikirlerin çoğalması, Arap milliyetçiliği yapılarak Arap olmayanların İslam dünyasından dışlanması, İslam dünyasındaki hoşgörünün kaybolması ve bazı devlet adamlarının beceriksizliği gibi nedenlerden dolayı Doğu'da bilimsel gelişmeler dururken Batı'da bilimsel gelişmeler hız kazanmıştır. On üçüncü yüzyıldan sonra da bilimsel anlayış Avrupa'da kesin olarak kendine yer bulmaya başlamıştır (Gün,2016:273).

Ahmet Rıza Bey'e göre, Batı politikalarının her dönem olduğu gibi günümüzde de emperyal amaçlar taşıdığından şüphe yoktur. "Her devirde, bu politikanın ana motorları dini ve menfaattir. Üstelik bu iki menfaat aralarında mükemmelen uyumuş ve yekdiğerini güçlendirerek hareket etmiş ve ettirmiştir."(Erkul,2008:40). Ona göre hoşgörü, Avrupa'da hiçbir zaman var olmamıştır. Avrupa, kendisi gibi düşünmeyenler her zaman nefretle bakmış, siyahi renkte olanlara da kötü davranarak ırkçılık yapmıştır. 1920'li yıllardan itibaren bütün özgürleşme çabalarına rağmen Avrupalıların büyük çoğunluğu haçlı atalarının düşüncelerini paylaşmaktadır. Bu düşünlere dayanarak Ahmet Rıza Bey'e göre Avrupa, çağdaşlık maskesi altında şu anda da orta çağ inançlarını sürdürmektedir (Erkul,2008:41). Ahmet Rıza Bey'e göre, Batı siyasetinin temelinde yalan, iftira, kalleşlik ve ihanet vardır. Bu görüşünü de şu cümlelerle temellendirmektedir (Erkul,2008:42):

"Bazı ülkelerin askeri bakımdan işgali ve ahalisinin soyulması için hiçbir bahane bulunamıyorsa, bu halkların aşağı bir ırka mensup oldukları ve insanlık için tehlike teşkil etmekte oldukları, binaenaleyh, onların medenileştirilmesi ve medeniyetin nimetlerinden"

istifade ettirilmesi gerektiği ve bunu yapmanın da kendileri için yarı ilahi bir hak olduğu ilan edilmektedir”

Ahmet Rıza Bey'e göre Batı, Müslümanların hiçbir zaman medenileşmeyeceğini, bir yobaz olduğunu düşünmektedir. Onlara göre İslam dini ilerlemeye de engeldir fakat bu düşüncelerin aksine 18. yüzyıla kadar Müslümanlar bilimsel gelişmelerin öncüsü olduğu söylenebilir. Batı ise 18. yüzyıla kadar bilimsel gelişmelere engel olmuş, Müslümanlara nankörlük yaparak onları karalama ve eserlerini yok etme girişiminde bulunmuştur (Rıza,1988:274). Rıza Bey'e göre, Batı bu utanç verici nankörlük yerine, Müslümanların Endülüs'te gerçekleştirdiği kıymetli çalışmaları tanımalı, Müslümanların etkilerini yok etmeye çalışmamalıdır. Batı, *“Müslümanların dahiyane eserlerinin izlerini yokedene kadar tahrip eylemekten, bir medeniyeti İspanya'dan yaratana kadar beraber kovmuş bulunmaktan ve bu hareketiyle de medeniyetin ilerlemesine kesinti verip insan fikrinin gelişmesini yedi asır geciktirmiş olmaktan dolayı, beşeriyet'ten özür dilemeliydi.”*(Rıza,1988:275).

Ahmet Rıza Bey, Batı siyasetinin gayesinin İslam ülkelerinin önünü kesmek ve onların servetlerine el koyarak zapt altında tutmak olduğu görüşündedir. Batı, bu amacının gerçekleşmesi için Machiaevelli'nin dediği gibi her yolun mubah olduğunu savunmaktadır. Batı kendi çıkarına aykırı bir hükümet ve devlet görürse onu basit bir neden için harcamaktan geri durmaz. Kendi vatandaşının menfaatine olması sebebiyle küçük bir toprak parçasını bile işgal edebilir. Avrupa'nın ikiyüzlü politikalarıyla Asya ve Afrika'da birçok yere güya barış getireceğiz bahanesiyle girmektedir. Ahmet Rıza Bey bunları yaklaşık yüz sene önce dile getirmesine rağmen Batı yine aynıdır. Günümüzden örnek vermek gerekirse Avrupa'nın, Afrika'yı hala sömürmesi, ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ve birçok Batı ülkesinin bugün Suriye üzerindeki çeşitli emelleri Rıza Bey'in bu analizlerini desteklemektedir (Erkul,2008:42). Yaklaşık yirmi yıl Avrupa'da kalan Ahmet Rıza'nın Avrupa medeniyetine ve Avrupalıya bakışını iki farklı dönemde analiz etmek gerekmektedir. Birinci dönemde, Ahmet Rıza Bey ve diğer Jön Türkler için Batı olumlu değerler taşımaktadır. Jön Türklerin çoğu Osmanlı için istedikleri reformların çoğunu Batıdan getirmek istemektedirler. Rıza Bey'in gözündeki birinci dönem Avrupa da Fransız Devriminin ve Sanayi Devrimi'nin sonuçlarını yansıtan Avrupa'da ortaya çıkan bireysel hak ve özgürlükler, eşitlik, kardeşlik, daha fazla üretim ve bireysel hak ve sorumlulukların olduğu Avrupa'dır. Ahmet Rıza Bey ikinci dönem Avrupa'yı ise İstanbul'a döndükten sonra görmüştür. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı'nın işgal edilmesi ve paylaşılmasıyla Rıza Bey, Avrupa'nın gerçek yüzünü görmüştür. Avrupa işgalci tavrıyla

Osmanlı'ya hayat hakkı tanımamıştır. Bulgaristan gibi bazı Hristiyan ulusların onlara karşı savaştığı halde onlara zulüm yapılmamış, Müslüman olan Osmanlı'ya yapılmıştır.

4. Ahmet Rıza Bey'in Modernite Algısı

Bilindiği üzere Osmanlı'da batılılaşma çabaları on sekizinci yüzyıldan itibaren başladığı söylenebilir. Askeri yenilgiler üzerine Batı'nın üstünlüğü kabul edilmiş, yöneticiler ve aydınlar vasıtasıyla devlet modernleştirilmeye çalışılmıştır. Modernleşme süresince toplumun sosyal, kültürel, teknolojik, iktisadi, siyasi ve hukuki alanlarında değişimler meydana gelmektedir. Bu değişimlerin en önemli özelliği ise birbirini etkilemektedir. Bu alanlardaki değişimler ise modernleşme olarak adlandırılmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine damgasını vuran Jön Türklerin asıl amacı hürriyet özleminden çok devletin parçalanmasını önlemek olmuştur.

Ahmet Rıza Bey'in, Batı'ya dair görüşlerinin olumlu olmadığını çıkarılabilir fakat kendisi Batı'nın modern kurum ve yöntemlerinin alınmasına ve uygulanmasına karşı gelmemektedir. Osmanlı İmparatorluğunun parçalanma evresinde ortaya çıkan Jön Türklerin birçoğu da kendisiyle aynı düşüncelere sahip olduğunu görülebilir. On sekizinci yüzyılın başında başlayan Osmanlı modernleşmesi ilk yıllarında askeri ve teknik alanlarla sınırlı kalmıştır. Genel olarak muhafazakâr bir tavır takınan yöneticiler Batı'nın tekniklerini ve kurumlarını taklit ederken temkinli davranmışlardır. İlk modernleşme askeri alanda olmasının nedeni ise dönemin elitlerinin ve yöneticilerinin askeri alanda başarılı olarak Osmanlı'nın parçalanmasını önlemeye çalışmışlardır. Osmanlı modernleşmesi yerel ile olan irtibatı korumuş, Batı'dan belirli unsurları olarak askeri, ekonomik ve kültürel tehditlere karşı bir direniş olarak ifade edilebilir. On sekizinci yüzyılda ilk olarak ortaya çıkan reformistlere göre kurtuluş Batı'dan askeri gücün alınması olarak görülürken, on dokuzuncu yüzyılda askeri reformlar yeterli görülmeyip Batı'nın kurumlarının tatbik edilerek kurtuluşun olacağı düşünülmektedir (Kabakçı,2014:28).

Jön Türklerin genel olarak modernleşme sürecini tetikleyen, modernleşmenin yönünü ve önceliklerini belirleyen temel soru İmparatorluğun dağılmasını önlemektir. Bu çerçevede Ahmet Rıza gibi reformist elitler İmparatorluğun sorunlarına çözümler aramışlardır. Bu çerçevede Batı'da ortaya çıkan kurumları ithal etmeye ve kendi koşullarına göre uygulamaya çalışmışlardır (Kabakçı,2014:28). Osmanlı'nın son dönem modernleşmesine ilgi duyan Ahmet Rıza Bey, başta eğitim olmak üzere sosyal, kültürel, ekonomi ve siyasi alanlarda gelişim hedeflemiştir. Öncelikli Ziraat yüksekokulu mezunu olması sebebiyle tarımdaki yanlış uygulamaları görmüş, bunlar için reformlar geliştirmiştir. Ahmet Rıza Bey, diğer Jön Türklerden farklı olarak İslam'ı sosyal hayatı düzenlemesi için bir 'harç' vazifesinde görmektedir. Bu sayede Batı'dan alınan kurum ve yöntemleri İslam'la bağdaştırmıştır. Böylece

halkın sosyal ve siyasi yenilikleri daha kolay benimsemesini amaçladığı söylenebilir. (Kokmaz ve Bilici,2011:35).

Ahmet Rıza Bey, Batılı düşünürlerden; Montesquieu, Spencer, Locke, Voltaire, Le Bone gibi isimlerden etkilenmiştir. Ancak onun asıl ilgisini çeken Comte ve pozitivism olduğu söyleyebiliriz. Ahmet Rıza, Comte tarafından sistemleştirilen pozitivismi benimsemiş ve Türkiye'ye getiren isimdir (Özden,2004:120). Comte, pozitif dönemde dinin ve metafiziğin devrinin kapandığını ifade etmesi, öncelikli olarak düzenin sağlanması daha sonra ise ilerlemenin oluşacağını söylemesi Ahmet Rıza Bey'i etkilemiştir. Şüphesiz Ahmet Rıza Bey, Batılı devletler tarafından parçalanmayı bekleyen ülkesinde herhangi bir düzenin olmadığını görmektedir. Pozitivizmin düzen fikri ve sömürüye karşı çıkması onu etkileyen önemli bir etmendir. Comte, Fransız İhtilali sonrası oluşan boşluğu bilimi dinleştirerek, bir bilim dini kurarak gerçekleştirmek istemiştir (Bolay,2002:527).

Ahmet Rıza Bey'in Batı algısının olumlu değerler taşımadığını bir önceki bölümden çıkarabiliriz. Ona göre; Batı kendi gibi olmayan toplulukları modernleştirmek kisvesi altından daima sömürmek istemektedir. Fakat Ahmet Rıza, Batı'nın bu ikiyüzlü tavrını fark ettiği halde Batı'da oluşan kurumların ülkesi için faydalı olacağı kanaatindedir. Çünkü yetiştiği dönem itibariyle Abdülhamit baskısını görmüştür. Avrupa'ya gittiğinde ise oradaki özgürlükleri, parlamentoyu ve anayasal yönetimi görmüş onlardan etkilenmiştir. Aynı kurumların Osmanlı'da hüküm sürmesi için çalışmalar yapmıştır. Ahmet Rıza Bey'in Batı ile ilgili görüşlerinden onun batılılaşmaya da karşı olacağı düşünülebilir. Fakat o Batı'yı eleştirmesine rağmen, Batı'da ortaya çıkan parlamento, anayasacılık, ekonomik alanda liberalleşme, padişahın yetkilerinin sınırlanması, hürriyet ve özgürleşme konularında gelişme gösterilerek Osmanlı İmparatorluğunun kurtulacağını savunmaktadır. Ahmet Rıza Batı'nın insanları sömürmesine, kendi çıkarları için onları kullanmasına karşı çıkmaktadır. Batı'nın tekniğini ve teknolojisini alalım fakat Batı bizi yönlendirmesin ve iç işlerimize de karışmasın tezini öne sürmektedir.

Ahmet Rıza Bey'e göre, modernleşmenin ve ilerlemenin sağlanması için, din, aile, iş bölümü ve eğitim gibi unsurların birbirleriyle uyumlu olması gerekmektedir. Devlet yönetiminde dine biçilen görev, toplumu bir arada tutma görevidir. Ona göre, uhrevi özelliklerinden koparılmış bir İslam devletin devamlılığı ve düzen için gereklidir (Bolay,2002:527). Ahmet Rıza, eğitime gerekli önemin verilmediği görüşündedir. Ona göre ilerlemek için eğitimin yeri çok büyüktür. Halkın eğitimini sağlamanın devletin görevi olduğunu ifade eder. Eğitim olmadan yapılan

ıslahatların ve modernleşme çabalarının yetersiz olduğunu belirtmektedir (Gündüz ve Bardak,2011:22).

Her ne kadar Batı'nın nankörlüğüne ve ikiyüzlülüğüne dem vursa da Ahmet Rıza Bey, Batı'da ortaya çıkan sanayileşmeden etkilenmiştir. Sanayileşmeyi medeniyette ilerlemenin gereklerinden biri olarak görmektedir. Ona göre, bir ülkede sanayi ne kadar ilerler ise millet de o derece kuvvetli olur. Ahmet Rıza modernleşmek için daima reformlar yapılmasını istemektedir. Reformların başarılı olması için belirli bir zümreye değil, tüm halka yönelik yapılması gerekmektedir (Ergenekan:2011:118). Ahmet Rıza, toplumların gelişmesinde aile düzenine önem vermektedir. Bu bağlamda Batı'dan teknik alırken kültür alımına karşı çıkmaktadır. Kendi geleneksel ve göreneklerimiz tahrip edecek değerlerin ülkemize sokulmasına karşı çıkmaktadır. Aile düzenimizin korunup gelecek kuşaklara aktarılması gerektiği inancındadır (Korlaelçi,1986:257).

Sonuç olarak Ahmet Rıza Bey, Batı'da ortaya çıkan; hürriyet, liberalleşme, meşrutî monarşi, padişahın sınırlandırılması, anayasal yönetim gibi ıslahatları ülkemizde görmek istemektedir. Onun Batılılaşma tarzı, "Batıya rağmen modernleşme" olarak tarif edilebilir. Her ne kadar Batı'nın yöntemine ve politikalarına karşı çıksa da onun içyapısında ortaya çıkan siyasal gelişmelerin ülkemiz için faydalı olabileceği düşüncesindedir.

5. "Yabancı Müdahalesi Karşıtlığı"

Ahmet Rıza Bey ise Fransızca Meşveretin ilk sayısında Osmanlı iç işlerine yabancı devletlerin müdahalesine karşıyız diyerek, bu konuda net bir tavır takınmıştır. Türkçe Meşverete de göz attığımızda Ahmet Rıza Bey, Batılı devletlerin müdahalesi, kapitülasyonlar ve Ermeni sorununa dair makaleler yazmıştır. Bu makalelerde Batı devletlerinin Ermeni sorunuyla ilgilenmesini eleştirmiştir. Aynı ilginin neden 1876 Anayasası'nın yürürlüğe konma konusunda olmadığını eleştirmiştir. Rıza Bey'in, iç sorunlarının çözümüne Batılıların müdahalesine sıcak bakmadığını şu sözlerle de anlayabiliriz (Mardin,1992:195); " *Ecnebilerin mülkümüzde icra-yı hükümet değil işimize hariçten müdahale etmelerini bile namus ve haysiyet-i milliyeye bir ar sayarız.* " Diyerek yabancı müdahalesini net bir şekilde reddetmiştir.

Ahmet Rıza Bey'in yabancı müdahalesine karşı bir tavır takınması, onun İttihat ve Terakki içerisinde ulusçu bir ideolojinin benimsenmesine de sebep olabileceği düşünülmektedir (Malkoç,2007a:136). Bu noktada Ahmet Rıza Bey'in yabancı müdahalesi karşıtlığının milliyetçilik ideolojisiyle kurduğu ilişki tartışılabilir. Ahmet Rıza Bey'in yabancı müdahalesi karşıtlığını doğrudan doğruya milliyetçi saiklerle açıklamak doğru mudur? Söz konusu tartışma kapsamında öncelikle söylenmesi gereken, yabancı müdahalesi karşıtlığının

ileride cereyan edecek Türk milliyetçiliğinin önemli varyantlarından biri olacaktır. Henüz tarihsel süreçte Ahmet Rıza Bey'in yabancı müdahalesi karşıtlığı, Türk milliyetçiliği ile açıklamanın doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Ahmet Rıza Bey'in yabancı müdahalesi karşıtlığı milliyetçilikten değil, Batı'ya karşı bir tepki niteliğinde değerlendirilmektedir (Sönmez,2012:110).

Ahmet Rıza Bey'in yabancı müdahalesini reddetmesinin nedenini; *“Dünya'nın iki tarafı arasında Haçlı Seferleri'nden beri oluşan derin uçurum, gün geçtikçe daha da derinleşiyor ve Doğu halkları, Hristiyan Batı'dan gelen her şeyi nefretle geri itmekte devam ediyor.”* Sözleriyle ilişkilendirebiliriz (Sönmez,2012:110). Ahmet Rıza Bey, iç sorunlarımızın çözümünde Batı'ya karşı güvensizlik duymaktadır. Haçlı Seferlerini örnek göstererek Batı'nın ülkemizde gizli emelleri olduğunu şu yazısında da görmek mümkündür (Sönmez,2012:111):

“(Haçlı Seferleri) Zalimliği teşvik ettiler. Sağladığı denge, sükun ve güven ortamında gelişmeyi sürdüren İslam devletlerinin askeri gücünün zaafa uğrattılar. Siyasi ve iktisadi hayatı altüst ettiler. Sanayi ve ticareti felce uğrattılar. Yedi yüzüncü yıldan itibaren büyük bir heves ve gayretle başlamış olan fikir hareketlerini tamamen durdurdular. Haçlı Seferleri, İslam alemi üzerinde etkisi hala süren çok kötü manevi bir tepkiye de yol açtı. Haçlıların zalimliği, batıl inançları, inançlara saygısızlıkları, sözlerini tutmamaları, esirlere karşı gösterdikleri alçaklıklar, Hristiyan Avrupa hakkında hazin bir hatıra bıraktı... Felaket şuradadır ki, bu kötülükleri komşularına da aşıladılar. Doğu'ya bıraktıkları manevi kusur ve kötülükle, daha sonra Doğu medeniyetinin gerilemesinde ve çökmesinde rol oynadı.”

Yabancı müdahalesi konusu, istibdat rejiminin son bulması ve devletin kötü gidişatının sona ermesi sebebiyle Jön Türkler arasında çok fazlaca tartışılma konusu haline gelmiştir. Yabancı müdahalesine cevaz verenlerin başında ise Prens Sabahaddin gelmektedir. Ahmet Rıza Bey ise Batı'yı algılama biçimine ve Batı'ya karşı mesafeli duruşunun sonucu olarak Osmanlı üzerinde yabancı bir devletin söz sahibi olmasına karşı çıkmıştır.

SONUÇ

Ahmet Rıza Bey'in hayat hikâyesine baktığımızda onun devletini ve milletini seven bir Osmanlı münevveri olduğu sonucunu çıkarılabilir. Yurt içindeki eğitiminden sonra kendini geliştirmek için gittiği Paris'te fikir kulüplerine katılmış, parçalanmakta olan devletin kurtuluşu için çalışmalar yapmıştır. Bizzat padişah Abdülhamit'e layihalar göndermiştir. Erken yaşta gittiği Avrupa'da pozitivizm düşünce akımıyla tanışmış, akli ve bilimi öne çıkaran gelişmelere hayranlık duyduğu bilinmektedir.

Ahmet Rıza, modernleşme çerçevesinde, Ortaçağ'dan itibaren Batı-Doğu ilişkilerini derinlemesine incelemiştir. Ahmet Rıza, Doğu-Batı çatışmasının uzun yıllar din eksenli yürüdüğü sonucuna vararak, Batı'nın bağınazlığını ve ikiyüzlülüğünü gözler önüne sermeye çalışmıştır. 20. yüzyılda modern bir toplum seviyesine ulaşan Batı'nın, geçmişte ilerlemenin önündeki en büyük engel olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

Batı medeniyetine bakışında Fransız pozitivistlerinden etkilenen Ahmet Rıza, 18. yüzyıla kadar olan dönemde Batı'daki gelişmelere ve düşünce tarzına nefretle bakarken, Fransız ihtilali sonrasındaki bilimsel gelişmelere hayranlıkla bakmıştır. Ahmet Rıza Bey, Hıristiyanlığın bilimsel gelişmelerin ilerlemesini engellediği görüşüne katılmış, bu sebeple Hristiyanlıktan nefret etmiştir. Hristiyanlığında bilimsel gelişmelerin üzerindeki engeli olarak İslam'ı göstermesi nedeniyle de İslam'a sempatiyle bakmış, İslam'ın Terakkiye mani olmadığını savunmuştur.

Ahmet Rıza Bey'in pozitivistliğe yönelmesinin en önemli sebebi, Comte'un ve haleflerinin sömürüyü ve kolonyalist düzeni reddetmesidir. Comte'un pozitivistliği, *düzen ve ilerleme* fikrini benimsemiştir. Bu fikirlerin sonucunda, Avrupalı devletler tarafından parçalanma tehlikesi içerisinde bulunan Osmanlı Devleti içerisindeki Jön Türklerin birçoğu pozitivistliği benimsemiştir. Ahmet Rıza Bey'de, ülkemize pozitivistliği getiren kişi olarak kabul edilmektedir.

Ahmet Rıza, "Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası" adlı eserinde Batı'nın iç yüzünü gözler önüne sermeye çalıştığı söylenebilir. Batı, Doğu toplumlarını modernleştirmek ve çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarma niyetiyle hareket edip, Doğu toplumlarını işgal etmekte ve sömürmektedir. Ahmet Rıza'nın Batı'ya tepkisi de bu yöndedir. Yaklaşık bir asır önce söylediği Batı'nın Müslümana kin ve nefretle baktığını bugünde Afganistan'da, Yemen'de, Arakan'da, Filistin'de, Irak'ta ve Suriye'de yaşananlarda görmek mümkündür. Burada yaşanan olaylarda hep Müslümanlar katledilmiş ve tecavüze uğramıştır. Görülüyor ki Batı'nın İslam'a ve Müslümanlara karşı kini tüm canlılığını korumaktadır. Batı modernleşme kisvesi altında İslam beldelerini hep işgal ve mağdur etmiştir. Buradan ulaşabileceğimiz diğer bir sonuç da Ahmet Rıza'nın Batı'ya bakış açısından hareketle ülkemize yabancı müdahalesini asla kabul etmemektedir. Bunun sebebi de Batı'ya hiçbir zaman güven duymaması olarak gösterilebilir. Bu fikirler sonucunda Ahmet Rıza Bey'in ülkesini seven, dağılmayı engellemek için fikirler üreten Batı'nın karalayıcı politikalarına karşı kendi değerlerini savunan bir Osmanlı aydını olduğu sonucuna varılabilir.

KAYNAKÇA

- Akşin, Sina (1987), Jön Türkler ve İttihat Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aslan, Seyfettin ve Abdullah Yılmaz (2017), “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi, Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, 291/2017.
- Ballıkaya, Cihan (2016), “Pozitivizm: Tarihsel Süreç içerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, sayı:33, ss:87-106, www.dergipark.gov.tr, 14.08.2019.
- Barış, Savaş (2012), Meclis-i Ayan Zabıtlarına Göre Ahmet Rıza Bey, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Samsun.
- Bolay, S. Hayri (2002). “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Düşünce Tarihi” Türkler, C: XIV, Osmanlı, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.515-565.
- Demirbaş, Bülent (1988), Ahmed Rıza Bey'in Anıları, Arba Yayınları, İstanbul.
- Dursun, Mutlu (2009), Pozitivist bir Milliyetçi Olarak Ahmet Rıza Bey, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Ergenekan, Melis (2011). “Ahmet Rıza Bey ve Meşveret Gazetesi” Global Media Journal, C: I, S: 2, İstanbul, s.106-120.
- Erkul, Ali (2008), Ahmet Rıza Bey, (Derleyen; M. Çağatay Özdemir, Türkiye’de Sosyoloji), Phoenix Yayınları, Ankara.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri (1962), Auguste Comte ve Ahmet Rıza, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Gün, Ömer (2016), Ahmed Rıza'nın Batı Medeniyeti Algısı Ve Modernleşme Düşüncesi, İNİF-e Dergi, Cilt 1, Sayı 2, ss:260-293, www.dergipark.org.tr.
- Gündüz, Mustafa ve Musa Bardak (2011), Ahmet Rıza Bey ve “Vazife ve Mesuliyet” Eserleri, Ankara: Divan Kitap.
- Kabakçı, Enes (2014), “Bir yeniden yorumlama örneği: Ahmed Rıza'nın “pozitivizm”i, Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, s.27-58, www.dergipark.gov.tr, 10.06.2019.

- Korkmaz, Ali ve İbrahim E. Bilici (2011). Şerif Mardin'in Sosyal Değişim ve Kültürel Tartışmalarında Modernleşme, İletişim ve Dil Bağlantısı. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (31) , 31-51.
- Korlaelçi, Murtaza (2009), Pozitivist Düşüncenin İthali, C: I, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi, İstanbul: İletişim yayınları, ss:214-223.
- Korlaelçi, Murtaza (1986), Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Etkileri, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Malkoç, Eminalp (2007a),” Doğu Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Sayı:11, Yıl:6/ 2007, ss.93-162.
- MALKOÇ, Eminalp (2007b).“Haluk Şehsuvaroğlu'nun Kaleminden Ahmed Rıza Bey ve Yazışmaları”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, S: 12, İstanbul, s.107-163.
- Korlaelçi, Murtaza (2009), Pozitivist Düşüncenin İthali, C: I, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi, İstanbul: İletişim yayınları, ss:214-223.
- Korlaelçi, Murtaza (1986), Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Etkileri, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Lewis, Bernard (1996), Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mardin, Şerif (1992), Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, Erdem (2012), Ahmed Rıza Bir Jön Türk Liderinin Siyasi- Entelektüel Portresi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Ramsaur, Ernest (2004), Jön Türkler 1908 İhtilalinin Doğuşu, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Rıza, Ahmet (1988), Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Özden, B. Alp (2009). “Ahmed Rıza”, Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, C: I, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi, İstanbul: İletişim Yayınları, s.120-128.
- Ülken. H. Ziya (1999), Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul.